

Spira Veronika: Flóra titkai

(Az utolsó versciklus műzsája)

(Miniesszék V.)



A magát Petőfivé stilizálni igyekvő népművész Attiláról csak annyit volt képes kipréselni magából, hogy „korosztályom legnevesebb költője”, míg Szabó Lőrincet „Arany óta a legnagyobb magyar költő”-nek nevezte, beleértve az egész Nyugatot Adyval, Babitsostul, és persze József Attilát, Radnótit is. Ült a kádári pocsolyában az ő nagy visszavonultságában mint holmi félhivatalos - félellenzéki tótumfaktum, körülugrálva a népiektől, a hatalomtól (Aczél, Kádár), némely urbánusoktól (Vas István, Réz Pál), mint valami kivételes erkölcsi-nemzeti etalon.

És mi maradt belőle? Irodalomtörténet. Társadalomtörténeti adalék. Meg az *Egy mondat*. Lőrincünk ugyan valóban jelentős költő, de aligha homályosítja el az Arany halálát követő 50-70 év nagyjait. Az új nemzedékek szemében a *Semmiért egészen* sokkja mellett a *Lóci óriás lesz* és a *Nyitnikék* játékos-szentimentális költője. Attila pedig önazonosságunk része. (Nem is merték a nem csituló közfelháborodás miatt a szobrát messzebbre kipaterolni a Kossuth térről törpe, önjelölt zsarnokocskák, mint a közeli, Duna-partra vezető lépcsőre, míg Károlyi Mihály szobrát száműzték a fővárosból.) Mint ahogy identitásunk része a *Nem tudhatom*, a *Hetedik ecloga*, vagy a *Bori notesz* is. (A ritkán megszólaló Gyarmati Fanni közel százévesen - hűen Radnóti szelleméhez - nyílt levélben tiltakozott a József Attila szobor kitelepítése ellen.)

Flóra pedig... Őt egyelőre még alig ismerjük. *József Attila utolsó hónapjairól* a 80-as években közzétett visszaemlékezése, dokumentumgyűjteménye semmit nem árul el arról a drámáról, majd tragédiáról, ami a szeme előtt, sőt az asszisztenciájával zajlott le. A tények ismertetését a valódi történések elfedésére használja. Elkerüli, hogy akkori énjét, József Attila iránti érzelmeit és valódi szándékait feltárja. Holott akkoriban sem volt már naiv leányka, aki még a maga érzelmeivel és szándékaival sincs tisztában. 32 éves több diplomás értelmiségi, tanult pszichológus, filozófiából a Sorbonne-on doktorált.

Ügyesen és álszerűen műveli ezt a tényközlő mellébeszélést. Ebben nyilván a kötet felelős szerkesztője, Domokos Mátyás a család iránti lojalitásával és szakmai tudásával is segítette. Alig maradtak a szövegben árulkodó mondatok. Ha voltak ilyenek, ezeket bizonyára gondosan kigyomláta, átírta a jó barát. Hogy azután ő maga írja le rövidke utószavában, hogy kész *lélektani horror* munkál e történetben.

Nem tehetett másként, ha fontos volt számára emberi, szakmai hitele. Ugyanis akkor még nagy számban éltek szemtanúk, akik pontosan tudták, hogy „*a történetnek Illyés Gyula a harmadik főszereplője a háttérben.*” És bár Domokos tagadja, hogy feltehető lenne a történetekkel kapcsolatban a *cui prodest?* vagy a *cui bono* kérdése, félreérthetetlenül kimondja, hogy „*Ebben a történetben ...a lélek elfojtott és vállalt vonzódásainak, valamint a lélektan horrorjainak*” (kiemelés tőlem S.V.) is szerepe van. Bár tompítja a megállapítás erejét azzal, hogy hozzát teszi, e horrorban „*a Sors jelentette magát (...), ahogy azt a görög végzetdrámák ábrázolják.*” Ebben azonban nem lehetünk biztosak. Szegény Attila ugyanis jó alany volt egy féltékenységi, zsarolási stratégiához. Gyulánk ugyanis jól tudta a szíve mélyén, hogy az ő költészete az enyészeté, míg Attila nemzedékük legnagyobbja, ha igyekezett is ezt a tudását elrejtteni. És Gyulánk nős volt ebben az időben.

Nem ismerhetjük Flóra személyiségét a maga valójában. Naplói, feljegyzései, levelei és még ki tudja milyen iratai nem publikusak. Ha egyáltalán valaha meg fognak jelenni, a család alapos gyomlálásnak veti majd alá őket. Azt azonban már ma is tudjuk, hogy miközben József Attila menyasszonya volt, a Flóra-versek íródtak, és a költő a démonaival küzdött, ő Gyulánkat választotta, akit azonban ki kellett valahogy ugrasztania házassága kötelékéből, és erre az alkotói és férfiúi féltékenység felajzása jó stratégiának bizonyult. Attila öngyilkos lett, vagy a vonat alá esett. És ők – a barát és a menyasszony – még a temetésére sem mentek el. Majd vagy már korábban (v.ö. Tverdota György kutatásai), titokban megkezdték közös életüket. Gyulánk valóban elszánta magát arra, hogy kilépjen a házasságából, és a Flóra iránti vonzódás szabja meg az élete további irányát.

Ezek miatt nem csituló szemrehányások mérgezték elkövetkező éveiket, évtizedeiket. Flóra hallgatásba burkolózott, kivéve az említett, József Attila halálának ötvenedik évfordulóján megjelent visszaemlékezését. Gyulánk akkor már négy éve halott volt.

Bár senki sem róhatja fel neki, hogy végül is nem vágyott Attilával élni, az ő poklait járni, őt elviselni. Helyette az attraktív, egészséges, társadalmilag is sikeres Babits kedvencét, a Nemzeti Bank sajtóreferensének szerelmét választotta. De az már, hogy egy életen át az Illyés Gyuláné név mögé rejtőzzön szabad, független, pályáján sikeres nő léte, aki Szondi Lipót tanítványa, munkatársa, a magyar irodalom egyik legismertebb műzsája volt, az már komplexebb értelmezésre

szorulna annál, mint hogy csupán a büntudat elrejtésének szándékát sejtjük benne, vagy egy karakter meghatározó jegyeit keressük a döntésében. Ez már történelmi, térségi, társadalomtörténeti tényezőktől, gender-problematikától is meghatározott jelenség.

Ne feledjük, Kozmutza Flóra szinte végigélte az egész 20. századot (1905-1995). És e sok vitát, ellenszenvet, szenvedélyt kiváltó döntése folytán, ha felemásan is, ha korlátok között is, elérte, amire törekedett. A saját életét élte, és ehhez Illyés Gyula tökéletes takaró volt. E gesztussal elzárkózhatott a faggatózások elől József Attila utolsó hónapjairól. Szakmai és nyilvános életében pedig nem kellett konfrontálnia a hatalommal a pszichológia üldözésének éveiben sem. Nő létere a gyógypedagógiai főiskola pszichológiai tanszékének vezetője lehetett. Nem kellett belépnie a pártba, hogy főigazgató legyen. Zavartalanul folytathatta tudományos munkáját, oktathatott a legsötétebb elnyomás éveiben is.

Mindennek az ára az árnyékban, rejtőzködve leélt élet. Mert bár szabad és önálló személyiség volt jelentős szakmai életművel, több diplomával, több doktorátussal, nagy műveltséggel, nyelvismerettel, élete mindvégig az Illyés Gyuláné-paraván mögött zajlott, elrejtve a nyilvánosság, de gyakran a közvetlen környezete elől is.

Az utóbbi években lassan belátunk a paraván mögé. Már Kabdebó Lóránd tanulmánya Szabó Lőrinc utolsó szerelmi ciklusáról, a *Káprázatról* is sok mindent elárult Flóra titkairól anélkül, hogy a nevényt nyíltan kimondta volna. Az Illyés körül kialakult érdekszövevények ellenállása lehetetlenné tette a nyílt beszédet: Illyés Gyuláné Kozmutza Flórának éveken át viszonya volt férje legjobb barátjával, Szabó Lőrincel.

Kutatók, folyóirat-szerkesztők és más illetékesek sokáig próbálták takargatni az igazságot: Gyulánkat felszarvazta védelem. („Öngyilkos lenne, ha megtudná”) Nem volt elég a nagy nemzetszolgájának József Attila Flóra-verseitől föbe kólintva élni, még a nagyvonalúan a politikai támadásoktól megóvott, egy időben a szélsőjobbal rokonszenvező barát titokban versciklust szentelt nevének. De – jegyezzük meg - ketten együtt sem értek a régen halott költő nyomába.

Négy éve Péter László irodalomtörténész a nyílt beszéd mellett döntött. Tanulmányában leírta Szabó Lőrinc múzsájának a nevényt, rekonstruálta kapcsolatuk történetét, de írása nem jelenhetett meg, mert a folyóiratok sorra utasította vissza a közlését. Illyés Gyula még halála után húsz évvel is intézménynek számít, amelyet széles érdekközösség véd, hogy a saját presztízsét is őrizze. A nyers igazságokkal való szembenézés nem nagy erény e tájon.

Végül 2014-ben mégis megjelent a tanulmány a 2000-ben. Kérdés, hogy ezek után Kabdebó régi terve, hogy egy kötetben összegyűjti és kiadja a három költő vagy százötven Flóra-versét, megvalósulhat-e.

Az eddig megismert tények alapján Flóra szuverén, modern gondolkodású, szabad életvitelű asszony volt, akit mégis megbénított a József Attila utolsó hónapjaiban játszott szerepe és az emiatt magának választotta paraván. Ez eleinte lehetett kényszer, de később kényelmessé is tette az életét. Úgy lehetett modern és szuverén, hogy nem kellett konfrontálnia, harcolnia a külvilággal, vállalnia a kudarc, a bukás kockázatát. Jól disztingvált, jól konspirált. A paraván érdekei, tekintélyének megőrzése a saját biztonságának a záloga is volt.

És végül Gyulánkat is jól kezelte. Volt annyira jó pszichológus, fegyelmezett és céltudatos asszony, hogy kézben tartsa a kapcsolatukat. Lojális volt, amiben és amennyire kellett. Élte a maga életét, amennyire lehetett. Vigyázott Gyulánk társadalmi presztízisére, ápolta, támogatta társadalmi kapcsolatait, de kiváló manipulációs készséggel is rendelkezett. Siránkozhatott Gyulánk egy életen át, hogy hőn szeretett felesége nevére más költő tette rá a kezét, mára kiderült, hogy ezzel a dilemmával Gyulánk korántsem állt egyedül. Három scalp egy költőgenerációból nem rossz arány. Bár a halhatatlan múzsa rangja az övé volt már akkor, amikor a másik kettő még el sem indult a rajtvonalról.

Kapcsolatuk Szabó Lőrincsel évekig tartott, de jól rejtőzködtek, ami nem volt túl nehéz, hiszen semmi feltűnő nem volt abban, ha együtt látták őket. Gyakori vendég volt náluk, mindkettőjükhöz több évtizedes barátság fűzte. Lőrincünk nyári, balatoni körvendégeskedéseinek egyik állandó állomása volt a tihanyi ház. De jól és gondosan is konspiráltak. Kapcsolatuk minden írásos nyomát azonnal megsemmisítették. Ennek ellenére maradtak fenn dokumentumok. Lőrincünk ugyanis gyorsírással lejegyezte és megőrizte üzeneteiket. (Flóra üzenetei szerelmes-szenvedélyesek: „Színtelen, üres nélküled a világ”, „Nem okozhatunk fájdalmat másoknak! De azért szeress!”)

Az üzenetek egyes fordulatait Lőrincünk belefoglalta a verseibe is, de az utókorra, az irodalomtörténetre is gondolt. Közös munkájuk Flórával is erre irányult. Találkozásaik alkalmával lediktálta versei keletkezés-történetét kötetről kötetre, versről versre. Ezt egészítették ki a verseket ihlető személyekről, a hozzájuk fűződő kapcsolatáról szóló visszaemlékezései. A nyolcvanas évek végén Flóra ezeket eljuttatta az MTA Kézirattárának név nélkül. 2001-ben meg is jelentek *Vers és valóság*, illetve *Bizalmas adatok és megjegyzések* címmel.

Flóra számára fontos volt a közös munka és a hozzá írt versek is. Amikor a 70-es években Szabó Lőrinc hagyatékából előkerült és megjelent a ciklus néhány darabja, észlelte, hogy ezek nem a végleges szövegek, és azonnal elküldte a letisztázott változatot, ismét csak névtelenül Szabó Lőrinc monográfusának, Kabdebó Lorándnak.



Hárman Tihanyban. Ez a ház is eredetileg a Kozmuczsa-családé volt

A 70-es években több hosszabb-rövidebb tévéműsor készült Illyés Gyuláról az otthonában vagy a tihanyi házukban egy-egy új mű megjelenése vagy más kerek évforduló alkalmából. Illyés ragaszkodott hozzá, hogy ilyen alkalmakkor Flóra is ott üljön a közelében. Nem mulasztotta el, hogy makacsul és behízeltgően magasztalja őt mint társát, aki nélkülözhetetlen támasza. Flóra mindig rezzenéstelen, némelykor szigorú arccal ült, nem szabadkozott, nem helyeselt. Nem sugárzott belőle sem gyöngédség, sem aggódó törődés. Csak ült, mint egy terapeuta, aki jelzi, hogy nem róla, hanem a pácienséről van szó. Kicsi, fekete, okos, fegyelmezett, kemény asszony a fecsegő, rutinosan szerénykedő, nagydarab, ravasz, mégis puha férfi mellett. Ezek az alkalmak azt voltak hivatottak manifesztni, hogy Flóra az ő élete része, Flóra hozzá tartozik. Persze fölösleges volt minden erőfeszítése. Flóra mindig is József Attila múzsája lesz. A többi lábjegyzet, történelem. Kit érdekel, hogy **Szendrey Júlia** Petőfi halála után **Horváth Árpád** történész felesége lett, és szült neki négy gyermeket.

Ahogy néztem őket a tévében, azon tűnődtem, vajon hogy viselik el egymást. De Flóránk profi volt mind az elfogadás, mind a háritás, mind a terelés művészetében. Az még egy külön történet lenne, mit színészkedtek össze lányuk, Ika előtt. Nyolc évig jártam egy iskolába vele. Van erről némi halvány benyomásom. Ika meséli, hogy az osztálytársaitól tudta meg, hogy a *Megy az eke* c. verset az olvasókönyvükben az ő papája írta. Nem is akarta elhinni.

Elfogadás, háritás, terelés. Nézzük, hogy manifesztlődik ez egy fotón. Flóra feje elhajol Gyulánktól, a szeme az ellenkező irányba néz, csípője kissé férje felé közelít, egyik keze a háta mögött, a másik a zsebében. Gyulánk rutinosan, bár kissé hunyorítva néz a kamerába, és teljes testi valójával betölti a teret. A vállára vetett kabátot könyökével még szélesebbre tárja, magas kucsmája még tovább nyomatékosítja fizikai jelenvalóságát. A fejtartásában, a mosolyában, az öltözködésében mégis van valami parasztnak szánt szerénykedés.



Ketten a józsefhegyi (rózsadombi), eredetileg Kozmucza-telekre épített ház kertjében

Másrészt Gyulánk sem volt az ötvenes években túlságosan hűséges. Az egész város beszélt a tehetséges és közkedvelt színésznővel, Mészáros Ágival folytatott viszonyáról, aki szinte minden darabjában szerepelt. De Flóra sem marad adósa. Lőrincünk szerelme, múzsája, sőt munkatársa lett 1953-tól az Arany óta legnagyobb költőnk haláláig.

Amit Flóra titkairól tudunk, az többnyire Szabó Lőrinc öndokumentáló szenvedélyének köszönhető. Ő ugyanis gyorsírással mindent feljegyzett. Halála után a testvére ezeket áttette gépbe, majd az özvegygel közösen titkosították és letétbe helyezték. A testvére tulajdonában maradt mégis egy másodpéldány, és ezekből, ahogy távolodunk időben az eseményektől, egyre több szivárog ki és válik szélesebb körben is ismertté. Flóra, bár zárkózott volt, néha, unszólásra, felidézte élete egy-egy epizódját. Beavatta a költőt néhány titkába.

Ezekből a feljegyzésekből szerezhetünk tudomást például Flóra első szerelméről (vagy férjéről), akit 21 évesen ismert meg Párizsban, amikor a Sorbonne-on tanult, és aki a nászútjukon (vagy egy nyaralás alkalmával) a tengerbe fulladt.

„Azt mondta, hogy másoknak is elmondta egyes dolgait, de a dolgok nagyobb részét elhallgatta, 90%-ot, 70%-ot, 50%-ot elhallgatott. »Eleinte «mondta,» még kevés volt az esetek száma s könnyű

volt 50%-ra felvigyázni(?)!« Általában azonban elhárította a vallomást, azzal, hogy ő zárkózott és – se igent-t, se nem-et nem mondott.”

Beszédes epizód az, amely Flóra egy széptevőjéről szól. Lőrincünk féltékeny. Szinte kótyagosan jár a városban, benéz a Mecsek cukrászdába, mert úgy véli, ott találkoznak. Napokra, hetekre visszamenőleg felidézi Flóra szavait, ellentmondást keres bennük. Az asszony játszik a féltékenységével, vagy csak oda se figyel? Lőrincünk furcsa érveléssel igyekszik lebeszélni a férfi közeledésének elfogadásáról. Arra emlékezteti az asszonyt, hogy a széptevő olyan történelmi nevet visel, hogyha járna vele, az felérne a férjével szembeni árulással. Olyan lenne, mintha egy 48-as forradalmár felesége Haynau szeretője volna. Hirtelen milyen érzékeny lett a felszarvazott férj presztízsére.

Szó esik József Attiláról is. Lőrinc kissé ködösítve foglalja össze Flóra beszámolóját: egy nála (Sz. L.-nél) 5 évvel fiatalabb költőről, aki a *Te meg a világ*ot kívülről fújta, és ez segítette új utakat találnia a költészetében. De kisiklott az élete, mert előbb gyerekzszeninek kiáltották ki, majd az orvosai félrekezeltek, de a politika, az ideológia túlzott befolyása is a kárára volt. Lőrinc úgy látja, „*ha hozzáment volna, megmenthette volna*”. Szerinte Flóra szerette őt, és a szeretője volt.

Ezek persze akkor is már több mint húsz éves közhelyek. Illyés, maga mögött tudva Babitsot és a Nyugatot, megadta az alaphangot József Attila vállon veregető leértékeléséhez. A *Külvárosi éj* megjelenésekor írt kritikájában úgy véli, túl sok a verseiben politika, a forradalmárok szenvedélye pedig kevés, és valamiféle letisztuló parnasszimus felé véli haladni a költészetét. Holott láthatta, hogy Attila ezzel a kötetével olyan magaslatokra ért, amelyet ő sohasem fog még csak meg sem közelíteni. A kötetben olyan jelentős versek vannak, mint a *Külvárosi éj*, a *Medvetánc*, a *Holt vidék*, a *Bánat*, a *hetedik* és még számos nagy vers, amelyek azóta is a magyar költészet csúcseit jelentik.

Persze nehéz szembenéznie egy túlélőnek az önpusztító, mindent a végletekig feszítő halottal. A túske ott is maradt mindegyikük körme alatt örökre.

Ami Szabó Lőrincet megüti ebben a kapcsolatban, az a teljesen eltérő nőszerep, mint amire ő élete során berendezkedett: „*Sajnos, a teljes szabadság, egyenjogúság alapján áll, és majdnem materialista módon (...) vallja:» Akinek módjában van, tegye.«Eszembe jut egy máskori kijelentése: »Hogy nekem lett volna időm rájuk?! Dehogy volt! Vagy csak a legkevesebb!«*

Lőrincnek szakítania kell a *Semmiért* egészen szemléletével. „*Hajoltam én is arra a felfogásra, hogy a férfi természete poligám, a nőé monogám. Mint egy középkori vagy keleti kényúr, olyan hűséget kívántam, követeltem. Legismertebb versemből, a Semmiért Egészenből eléggé kiderül. Most már sokat változtam, korom is segített ebben, megértőbb, belátóbb lettem. »Mindenért – mindent.«Alakulásomat mutatja a Tücsökzene Cressida című darabja is. Nem 53-as keletű, hanem 2-3 évvel későbbi.*

Ebben az átalakulásban nemcsak Flóra, de a kor is szerepet játszott. Az ötvenes évek közepére az ő nő- és szerelemfelfogása özönvíz előttivé, szinte komikussá vált, bár provinciális volt már a kezdet kezdetén is. A híradókban ekkoriban traktoros lányok, taxisofőrnők, kalauznők, a filmekben emancipált munkáslányok a főszereplők. Hol vannak már a 30-as évek kiszolgáltatott cselédnői, fülledt erotikájú asszonyai, hideg vampjai Karády Katalin vagy Mezey Mária előadásában.

De a *Semmiért egészen* ellentéte, a *Mindenért mindent* sem állta ki a próbát. Illúziónak bizonyult. Ugyanis Flórától, az egyenrangú társtól sem volt idegen a rejtőzködés, a játék, a hatalmi harc: „*tetszik neki a játék, a hatalmának az átérzése.*” Illyés is megkapta tőle (és Szabó Lőrinctől is) a magáét.

Íme, a túlélők sebzettsége, vergődései, árulásai, törpesége.



Közös sírjuk a Farkasréti temetőben.
Requiescant in pace

Mennyivel önteltebb életet éltek volna Attila rájuk vetülő árnya nélkül.
Anakronizmusuk az időtlenséggel szembesül.

Hánytató század. Hánytató ország. Hánytató emberek.